

אל תהי צדיק הרבה

ראשי פרקים

1. מבוא
2. הכיוון הפשטני או "האם משתלם להיות צדיק"?
3. הכיוון החיובי – הדרש
 - א. אפילו המלך שואל בשלומו – לא יפסיק
 - ב. היכי דמי חסיד שוטה?
4. קומה נוספת – הרב קוק
5. אחרית דבר

1. מבוא

את הכל ראיתי בימי הבלי, יש צדיק אובד בצדקו ויש רשע מאריך ברשעתו:
 אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר, למה תשומם:
 אל תרשע הרבה ואל תהי סכל למה תמות בלא עתך:
 טוב אשר תאחז בזה וגם מזה אל תנח ידך כי ירא אלוקים יצא את כולם.
 (קהלת ז', טו-יח)

- פסוקים אלו הם עצות אותן נותן שלמה המלך בספר קהלת, עצות המעלות לא מעט תהיות:
1. כיצד קהלת ממליץ לנו לא להיות "צדיקים הרבה"? – בהנחה שהמושג "צדיק" מייצג אדם שקרוב ל-ה', ומקיים מצוות על הצד הטוב ביותר, האם יש דרגה מסויימת של "צדיקות" אליה צריך להגיע ואין לעלות מעליה?
 2. מה הכוונה באמרה "תאחז בזה וגם מזה אל תנח ידך"? האם צריך להיות גם קצת רשע? מהם שני הצדדים אותם צריך לשלב?
 3. מהו החידוש באמרה "אל תרשע הרבה" – והרי בוודאי שאין להיות רשעים!
 4. מדוע אין הקבלה בין הפסוקים – "אל תהי צדיק" כנגד "אל תרשע", מדוע לא נאמר "אל תהי רשע", או "אל תצדק"?

בין החכמים והפרשנים הרבים שדנו, פרשו או הזכירו את הביטוי "אל תהי צדיק הרבה" במהלך הדורות, אנו רואים שני כיווני פירוש מרכזיים: הפשט והדרש.
 הכיוון הפשטני רואה את הביטוי הזה כמשמעו, ומבין שהוא שלילי, ועל כן לא יתכן שקהלת יעץ עצה כזאת, ויש להסביר את העניין באופן אחר.
 הכיוון הדרשני רואה גם הוא את הבעיה בפשט הפסוק, אך פותר את הבעיה בדרשה שהופכת את כוונת הפסוק לחיובית – אשר בסופו של דבר היא עומק הפסוק.

2. הכיוון הפשטני או "האם משתלם להיות צדיק"?

נפתח בפירושו של אבן עזרא¹ אשר מנסה להתמודד באופן גורף עם ריבוי הסתירות בספר קהלת, שגרמו לרצונם של חז"ל לגנוז ספר זה. אבן עזרא נותן ארבע דרכי פיתרון לסתירות בין שני משפטים:

- 1 שני המשפטים נכונים בתנאים מסויימים בלבד, כל משפט בתנאי אחר.
- 2 בעוד המשפט הראשון מותנה, השני הינו מוחלט.
- 3 זוגות משפטים בהם הראשון הינו יוצא מן הכלל והשני הוא כלל.

הדרך הרביעית, והנוגעת לענייננו מפשטת את הסתירות בצורה הבאה: כאשר משפט מסוים כולל שתי אמירות, הראשונה מייצגת דעה אליה מתנגדת השנייה, נבין שהאמירה הראשונה באה לבטא דעה מוטעית, אנטייתזה, ואילו האמירה השנייה מבטאת את דעתו של קהלת בעניין. ונסביר את הפסוקים בדרך בהם אנו עוסקים בדרך זו: האמירה "אל תהי צדיק הרבה" הינה דעה שלילית רווחת הנשמעת כנראה בתקופתו בציבור והוא יוצא כנגדה ואומר – אל תהי צדיק הרבה? להיפך. "אל תרשע הרבה!"

הסבר זה מסתדר בצורה יפה עם הקשר הפסוקים המדברים על שכר ועונש, ועם הפסוק שבא בסמוך: "טוב אשר תאחז בזה וגם מזה אל תנח ידך", אשר על פי הסברו של אבן עזרא יפורשו כאן צמד המילים "זה" כצדקות וחכמה, אשר צריך לאחוז בשניהם. קהלת, על פי פירושו זה, דן בנושא "צדיק ורע לו", ומביא את הטענה הרווחת האומרת שבגלל שהמציאות מראה מצבים של "צדיק ורע לו" לא שווה להיות "צדיק הרבה". קהלת שולל את האמירה וכנגדה קובע ש- "ירא אלוקים יצא את כולם", ובפרק שלאחר מכן – "כי גם יודע אני אשר יהיה טוב ליראי האלוקים אשר ייראו מלפניו וטוב לא יהיה לרשע ולא יאריך ימים"² (בדומה לתיאור אצלנו – "למה תמות בלא עתך")³. אם כן, לפי פירושו זה של אבן עזרא כוונת הביטוי אמנם שלילית, אולם אין הוא בא להציג אותה כדעה הנכונה אלא כדעה שגויה.

לעניות דעתי, פשט הפסוקים הינו כדלקמן – הנני סבור שהאמירה הינה שלילית, כפשוטו, אולם איננה מוחלטת. קהלת מבטא בפסוקים תסכול מסויים אשר קיים אצל כל אחד מאיתנו – תסכול על ערפולה של ההשגחה, שהרי מצד אחד אין לאדם ערבות במציאות שיהיה לו טוב אם תהיה צדיק, ולכן הוא אומר "אל תהי צדיק הרבה", אין זה שווה השקעה. לעומת זאת, מצד שני, "אל תרשע הרבה, למה תמות בלא עתך?" – תמיד תישאר האמונה אי שם בלב שישנה השגחה, יש דין ויש דיין, ישנה מערכת של שכר ועונש ולכן אין להקצין לצד השני. עקב כך, מובן גם מדוע ייטב לאדם אם לא יעבוד את הקב"ה בשביל השכר, וכבר אמרו חז"ל (אבות א, ג)⁴:

אנטיגונוס איש סוכו קבל משמעון הצדיק. הוא היה אומר: אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב אל מנת לקבל פרס אלא הו כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת שלקבל פרס, ויהי מורא שמים עליכם. (מקביל ל- "ירא אלוקים יצא את כולם"!)

¹ הקדמה לקהלת.

² קהלת ח, יב.

³ ראוי לציין ש"דעת מקרא" מפרש את הפסוק כמו אבן עזרא.

⁴ וכן עיין אבות דרבי נתן פרק ה'.

אדם אשר יעבוד את ה' למען השכר עלול להתיימש אם לא יראה את שכרו, ולכן מוטב לאדם להיות "ירא אלוקים", כמובן מן הצד של יראת הרוממות ולא יראת העונש הפשוטה, מצד הכבוד והגדולה של הקב"ה.⁵

לסיכום, ישנו צד מסויים לומר, שהאמירה "אל תהי צדיק הרבה" היא בסופו של דבר רק האנטייתזה בנושא "צדיק ורע לו". בין אם קהלת אמרה ובין אם היא מובאת כאמירה רווחת, מכל מקום קהלת יוצא נגדה ואין לה מקום ביהדות, וברור שעל כל אחד להשתדל להיות "צדיק הרבה".

3. הכיוון החיובי – הדרש

על אף שפשט הפסוק נראה ברור, ולמרות שראינו שישנם פירושים המצליחים להסתדר עם הפשט, רובם הגדול של הפרשנים שהסבירו פסוקים אלו, הבינו את הביטוי "אל תהי צדיק הרבה" באופן אחר. לדעתם, הפסוק הינו חלק מהתזה של קהלת ובה להעביר ביחד עם הפסוק הבא אחריו רעיון עמוק אשר יש להבין משמעותו.

א. "אפילו המלך שואל בשלמו – לא יפסיק"⁶

אומרת הגמרא בשבת (לא:):

דרש רב עולא – מאי דכתיב אל תרשע הרבה? הרבה הוא דלא לירשע (אסור להיות רשעים הרבה), הא מעט לירשע?! (האם להיות רשע מעט מותר?!), אלא, מי שאכל שום וריחו נודף יחזור ויאכל שום אחר ויהא ריחו נודף?

ומסביר רש"י:

אם רשעת מעט אל תוסף על רשעך שמי שאכל שום וריחו נודף כבר לחבריו כלום יחזור ויאכל עוד אחר ויהא נודף יותר לזמן ארוך?

את הנמשל נבין בסיועה של הגמרא ביומא (פז:):

אמר רב: כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה הותרה לו. הותרה לו סלקא דעתך? (האם יעלה על דעתך לומר שבאמת הותרה לו?!), אלא נעשית לו כהיתר.

מהי כוונת הגמרא? מדוע העבירה "נעשית לו כהיתר"? יש להסביר, כי העבירה משנה את מצבו הנפשי של האדם. בעברו את העבירה פרץ האדם גבול מסוים, וגרם לכך שבאופן פסיכולוגי מעתה והלאה יהיה לו קל יותר לבצעה. זהו סוג של ייאוש הנובע מכך שכאשר אדם נכשל מספר פעמים הוא מאבד את האמונה בעצמו. על פי גמרא זו נוכל להבין את דברי קהלת – כשאדם עובר עבירה הוא הופך לרשע בעיני עצמו, ומרשה לעצמו לחזור עליה, ולכן אומר קהלת לאדם: "אל תרשע הרבה" – אל תהיה רשע יותר מדי בעיניך. אל לו לאדם להיות רשע הרבה **בעיניו**, כיון ש- "אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא"⁷.

⁵ ועיין תוס' יום טוב אבות א.ג.

⁶ משנה ברכות ה, א (לא יפסיק בתפילה).

⁷ המשך הפסוקים שלנו – קהלת ז, כ.

מכיוון שהבנו שהרשעות כאן היא רק בעיני החוטא, גם הצדיקות תתפרש כהסתכלות של האדם על עצמו. וכך גם מפורש ב"דעת מקרא" על פי מדרש "לקח טוב" (פירוש לקהלת ז, טו):
אל תהי צדיק בעיניך, שלא תאמר – אני צדיק ואיך באו עלי יסורין? כשם שאמר איוב: כי אמר איוב צדקתי ואל הסיר משפטי⁸, ובמקום אחר: 'הזאת חשבת למשפט אמרת צדקי מאל⁹.

באותו כיוון הולך גם המאירי¹⁰, שאומר שאל לו לאדם להרהר על מידותיו של הקב"ה – לחשוב שהוא צדיק מדי ביחס לגזרות שנגזרו עליו. מהרש"א מסכם את שני הצדדים ואומר: "לעולם יחשוב אדם עצמו כבינוני". באותו הקשר ישנה דרשה חסידית מעניינת על המשנה (ברכות ה', א) "אפילו המלך שואל בשלמו ואפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק": מדוע דווקא מלך ונחש? אלא באים חכמים לומר לאדם שגם אם הוא נמצא גבוה גבוה עד שאפילו המלך (מלכי המלכים) שואל בשלמו, וגם אם הוא נמצא במצב השפל ביותר מבחינה רוחנית, ומרגיש תמידית את הנחש (יצר הרע) כרוך על עקבו, לא יפסיק, לא יחדל מלעבוד ולנסות להתקדם.
לסיכום, על פי פירוש זה מוקד העניין הוא במודעותו של האדם כלפי עצמו, כאשר מחד גיסא אסור לו לחשוב שהוא מושלם ומאידך גיסא, אל לו להיות רשע בעיני עצמו.

ב. "היכי דמי חסיד שוטה"¹¹?

על אף ההגיון הרב בפירוש זה, הזרם המרכזי של הפרשנים מסביר את הפסוקים בצורה שונה. הרמב"ם (הלכות דעות ג, א) אומר:

שמה יאמר אדם הואיל והקנאה והתאוה והכבוד וכיוצא בהם דרך רעה הן ומוציאין את האדם מן העולם, אפרוש מהן ביותר ואתרחק לצד האחרון עד שלא יאכל בשר ולא ישתה יין ולא ישא אשה... כגון כהני עבודת הכוכבים... המהלך בדרך זו נקרא חוטא.

בעל "ארחות צדיקים" מצטט את הרמב"ם ומוסיף (שער הגאווה, ד"ה 'וזאת היא'):
לפיכך צו חכמים שלא ימנע אדם עצמו אלא מדברים שמנעתו התורה בלבד... ועל כל הדברים האלו וכיוצא בהן צוה שלמה ואמר אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר למה תשומם.

ובעל "חובות הלבבות" מורה (שער חשבון הנפש):
אל תפליג בדרכי הצדיקים הפורשים מן העולם.

וכן בספר החינוך (ספר החינוך מצווה שע"ד):
אין היחיד רשאי לסגף עצמו בתענית.

⁸ איוב לד, ה.

⁹ איוב לה, ב.

¹⁰ חידושי המאירי, שבת לא, ב.

¹¹ סוטה כ"א, א.

אם כן, נראה בבירור שרוב הפרשנים, ובמיוחד בעלי המוסר, אומרים שקהלת ניסה להרחיק את האדם מפרישות מיותרת ומוגזמת מהעולם ומהנאותיו. בעקבות פירושים אלה, מביא ילקוט מעם לועז (על פסוק זה) את הצד ההפוך – "אל תרשע הרבה", כמורה על ההיפך – מצד אחד לא צריך להגזים בפרישות, אך בוודאי שאסור לרדוף אחרי הנאות העולם!

אולם, פירושים אלו קשים. "דעת מקרא" במקום כותב שאין אנו מוצאים את המילה "צדיק" במקרא במשמעות של פרישות וסגפנות, ולכן הקביעה כי מערך הפסוקים כולו מדבר על פרישות הינה פתרון דחוק. אך האם קביעה זו של "דעת מקרא" מפריכה את פירושי הראשונים? בוודאי שלא. אלא ננסה להבין דרך פירוש זו באופן עמוק יותר. נוכל לומר כי הפרישות והסגפנות הינן סמל לתופעה רחבה הרבה יותר, כפי שיבואר להלן.

תחילה נראה את היחס בין השימוש בביטוי "אל תהי צדיק הרבה" בעבר אצל חז"ל, ובין השימוש בו כיום אצל גדולי הפוסקים של דורנו. נעייך באזכרות הביטוי אצל שניים מהם – ה"ציץ אליעזר" והרב עובדיה יוסף.

1. הרב אליעזר וולדינברג, בעל שו"ת "ציץ אליעזר", נשאל (שו"ת, יב, י) לגבי הסתכלות במראה על מנת לדקדק במקום הנחת תפילין של ראש. תשובתו בנושא חריפה, כאשר היא מוצאת את השואל מתעלם מאיסור מפורש של "לא ילבש גבר לבוש אשה". הוא מוכיח את חוסר הצורך בדבר בכך שלא מצאנו מראה שכזאת בבתי כנסת, אף בכאלה של גדולים ומדקדקים¹². לענייננו, הוא מביא סיפור על הרשב"ם שהיה שפל עיניים כדי לחסום עיניו מלראות רע, ופעם אחת מתוך כך כמעט עלה על קרון אותו מושכים סוס ופרד (איסור כלאיים). נעשה לו נס ונזדמן לשם אחיו (רבינו תם) ואמר לו: "אל תהי צדיק הרבה". כך בדומה לזה אומר ה"ציץ אליעזר" (שם):

לומר לכאלה אשר משום התחסדותם לא חלים ולא מרגישים הכיעור והמוזרות שבדבר להסתכל עבור כן במראה אשר בידיהם.

2. הרב עובדיה יוסף נשאל (שו"ת "יחווה דעת" ב, עב) לגבי חינוך קטנים לצום ביום כיפור. טענתו היא שקטן מתחת לגיל 9 אף אם רצה להתענות מוחים בידו שמא יבוא לידי סכנה, דבר שרבים נכשלים בו, ועליו נאמר "אל תהי צדיק הרבה". עוד מובא בתשובתו סיפור מהירושלמי (ירושלמי יומא פ"ו ה"ד) בהקשר זה:

ר' חייא בר אבא אמר: מעשה באדם אחד שהיה מהלך בדרך ביום כיפור ובתו אתו. אמרה לו בתו: אבא, צמאה אני! אמר לה: המתני מעט. חזרה ואמרה: צמאה אני! אמר לה: המתני עוד מעט, ומתה.

אם כן, ראינו בשני המקרים, הגדרה מעט שונה מזאת של הרמב"ם לפסוק "אל תהי צדיק הרבה". אין כאן בדיוק יציאה נגד סגפנות, אולם ישנו כיוון משותף, גם כאן ישנו עיוות מסוים הזקוק להבהרה.

¹² ואולי אכן ראוי לתת את הדעת על המראות הצובאות על בתי הכנסת של ציבורינו...

ה"ציץ אליעזר" שהובא לפני כן נימק טענותיו במשפט – "משום התחסדותם לא חלים ולא מרגישים הכיעור והמוזרות שבדבר". בכדי להבין את כוונתו, ואת העיוות עליו הציץ אליעזר מדבר, נעיין באפיון של אותו חסיד שעשתה כבר הגמרא (סוטה כא):

היכי דמי חסיד שוטה? (איזו דוגמא יש לחסיד שוטה?) כגון דקא טבעה איתתא בנהרא ואמר: "לאו אורח ארעא לאסתכולי בה ואצולה" (כגון שטבעה אשה בנהר, ואמר אותו האיש שאין זה צנוע להסתכל בה ולכן לא הצילה).

הירושלמי במקבילה (פ"א ה"ד), מביא סיפור על חסיד שוטה אחר, שראה תינוק טובע וחיכה עד שיחלוץ תפילין בטרם יצילהו, ובינתיים מת התינוק. וכותב בעניין זה גם הרמח"ל במסילת ישרים (משקל החסידות, עמ' קה):

אך יש איזה תוספות חסידות שאם יעשה אותם האדם לפני המון העם ישחקו עליו ויתלוצצו ונמצאו חוטאים ונענשים על ידו והוא היה יכול להניח מלעשות אותם הדברים כי אינם חובה מוחלטת. הנה דבר כזה, ודאי הגון הוא לחסיד שיניחהו משיעשהו.

דמות זו – אותו חסיד שוטה אשר את קווי דמותו משרטטת הגמרא, עובר על אותן עבירות שהפוסקים מזהירים מפניהן. אולם מעבר לכך, דמותו גם מאירה לנו את הבנת פירושי הרמב"ם, הארחות צדיקים וספר החינוך – את הקשר לפרישות.

לעניות דעתי, כמו שכבר הזכרתי, ההנחיה שלא לפרוש מן העולם ולהסתגף הינה סמל ומשל לתופעה רחבה יותר. למעשה יש לשאול – מנין באה אזהרה זו? מדוע שאדם ירצה לפרוש מן העולם?

באופן מפתיע נראה, כי כנגד דברי הרמב"ם בהלכות דעות המדבר על פרישות ונזירות כדבר רע – נמצא את הרמב"ם מתבטא בצורה הפוכה במורה נבוכים (ג, מח):

טעם נזירות מבואר מאוד, והוא הפרישות מן היין אשר הפסיד מן הראשונים ומן האחרונים.

אם כן, אנו רואים כאן את הרמב"ם מבין את משמעות הנזירות!! אלא שיש להבדיל. "פרישות" בהגדרה היא היכולת שלא להתפתות ליצרים, לתאוות. פרישות היא בעצם סוג של גבורה¹³. וזאת המידה אותה הרמב"ם משבח במורה נבוכים – כאשר הוא מביא כדוגמא את הפרישות מן היין. אולם, זאת לא הפרישות המוגזמת ("אפרוש מהן ביותר...") אותה מגנה הרמב"ם בהלכות דעות. על מנת להגיע לדרגת פרישות מבורכת, על שכלו של האדם להתגבר על תאוותיו, על דמיונו, וזאת על מנת שיוכל להתקרב ל-ה'. אולם, התמונה ביהדות מסובכת יותר. אם אדם ילך עם הגיון זה רחוק מדי – הוא יפרוש מן העולם ולא יתמודד איתו, לא יפעל בתוכו, הוא יפספס את כל מטרתו ויהיה בבחינת "אל תתחכם יותר", שהרי אנו מכירים את הביטוי – "הבה נתחכמה לו"¹⁴, עוד מפרעה, ביטוי המסמל שימוש שכלי בכיוון שלילי.

נציץ שוב במקרים המובאים ונראה כי כמעט בכלם הדילמה היא בין עניינים שבין אדם למקום (צום, תפילין, צניעות וכו'...) לבין אלה שבין אדם לחברו (אשה טובעת, לשון הרע, זלזול ברבנים וכו'...). ונשאלת השאלה: מדוע בהקצנה זו ישנה סוג של התחכמות?

¹³ ע"פ שיעור ששמעתי מפי הרב אוהד תירוש.
¹⁴ שמות א,י.

ישנו מקור נוסף למושג "אל תהי צדיק הרבה", אולי המפורסם מבין המקורות, אותו טרם הזכרנו: הגמרא (יומא כב:) דורשת מקרה תנכ"י מפורסם: רצונו¹⁵ של שאול לחמול על צאנו וילדיו של עם העמלקי. וכך היא אומרת:

בשעה שאמר הקב"ה לשאול לך והכית את עמלק אמר: ומה נפש אחת אמרה תורה – הבא עגלה עגלה ערופה (לכפר על הנפש עד שימצא הרוצח), כל הנפשות הללו (של עמלק) על אחת כמה וכמה! ואם אדם חטא, בהמה מה חטאה? ואם גדולים חטאו, קטנים מה חטאו? יצאה בת קול ואמרה: **"אל תהי צדיק הרבה"**. ובשעה שאמר לו שאול לדואג האדומי¹⁶ – **"סב אתה ופגע בכהנים"**, יצאה בת קול ואמרה לו: **"אל תרשע הרבה"**.

המקרה הזה, על אף שנראה מנוגד לשאר המקורות (שהרי כאן שאול הקצין דווקא לכיוון הצד המוסרי-חברתי, לעומת שאר המקרים בהם האדם נטה לצד של בין אדם למקום והקב"ה הוא שעצר אותו), מאיר לנו את הענין – שהרי בסופו של דבר גם כאן ישנה התחכמות – שאול הולך ע"פ ההגיון שלו, ההגיון הטבעי של האדם האומר לא לרצוח, אולם מולו עומדת האמת האלוקית החזקה העומדת מאחורי אותו מעשה.

בדומה לכך, ההגיון הפשוט אומר לאדם כי האנושות, החברה, הציבור, רק יפריעו לו להתקרב ל-ה', רק יורידו אותו. וכאן מתחברים הפרישות ושאר הדוגמאות, שהרי הפרישות הינה סמל להקצנת יחסי אדם-אלוקים על גבי יחסי אדם עם זולתו¹⁷. ש"י עגנון מספר בספרו "מן השמים" על דמות בשם רבי עובדיה, שעוברת את אותו התהליך עם התקדמות הסיפור – ככל שהוא "מתקרב" ל-ה', כך הוא מתרחק מבני אדם. בתחילה רק תלמידי חכמים יכלו לגשת אליו, ולבסוף אף הם לא העיזו. וכבר נכתבה האנטיתזה בכתבי הנצרות: "מי שחי בעולם הזה שרוי כל ימיו בעוון".

על כן, אותה התחכמות – שימוש בשכל האנושי אולם לא באופן מלא, בלקיחת צד אחד בלבד של התורה (ואין זה מקרה שזהו גם הצד היותר נוח לאדם לרוב) היא שתגרום לו להגיע למצב של "אל תהי צדיק הרבה".

הנני סבור כי זהו ההבדל בין הביטוי "תהי צדיק" לבין הביטוי "תרשע". וכי מדוע לא נאמר תהי רשע? או – תצדק? המילה "תרשע" מבטאת עשיית רשע אמיתי, במציאות. וכן גם המילה תצדק. אולם לא כתוב תצדק כי אם תהיה צדיק – בהגדרה בלבד, בעיניך, כמו אותם הפורשים מן העולם. אם נשים לב, הגמרא רומזת כבר לכיוון זה באותו מקרה של החסיד השוטה, אשר לא מציל את האישה הטובעת עקב חוסר צניעות. תיאור הסיבה בגמרא הוא ציני לחלוטין. לא כתוב "כי זה לא צנוע" אלא הגמרא בחרה להשתמש דווקא בביטוי הדו משמעי – "לאו אורח ארעא". משמע, אותו צדיק בעיני עצמו, לא רק שלא הציל את אותה אישה, אלא אף אמר שזאת לא דרך ארץ... כאמור, קהלת גם נותן סוג של פתרון לבעיה – "טוב אשר תאחז בזה וגם מזה אל תנח ידך כי ירא אלוקים יצא את כולם". על מנת להסביר את הפתרון, נבחן למה מתכוון קהלת באמרו "ירא אלוקים"? היכן ובאיזה הקשרים מוזכר המושג "ירא אלוקים"?

¹⁵ כתבתי בכונה "רצונו" כיון שלבסוף חמל על אגג והצאן ולא על הילדים – מה שלעניות דעתי מראה ששיקוליו לבסוף לא היו מוסריים כמו בהתחלה כפי שמתארת הגמרא.

¹⁶ שמואל א כב יח.

¹⁷ מעניין לראות כי רוב המקרים שהבאנו (צום ביוה"כ, אשה בנהר ועוד), בין אם הם היפותטיים ובין אם לאו, מסתיימים במוות – עובדה די קיצונית בהתחשב בכך שהמסר יכול היה להיות מועבר בדרך אחרת. אולי דווקא הקצנה זו באה כנגד הצד השני שלה – פרישה מן העולם חמורה כל כך עד שמביאה ל... פרישה מן העולם (מוות).

1. כאשר אברהם מסביר לאבימלך מדוע שיקר לו ואמר כי שרה היא אחותו, הוא אומר (בראשית כ, יא): "ויאמר אברהם כי אמרתי רק אין יראת אלהים במקום הזה והרגוני על דבר אשתי".
 2. כאשר יוסף מציע לאחיו, שאחד מהם יישאר במצרים והשאר יביאו אוכל הביתה ובדרך יביאו גם את בנימין למצרים הוא אומר להם (בראשית מב, יח): "זאת עשו וחיו את האלהים אני ירא".
 3. ובדבר גזירת פרעה (שמות א, יז): "ותיראנה המיילדות את האלוקים... ולא עשו כאשר דבר אליהן מלך מצרים ותחינה את הילדים".
- המשותף לשלושת המקרים הוא שבכולם מדובר על יראת אלוקים במובנה הפשוט – פחד מעונש אלוקי. אולם נראה שיש כאן אף משהו בסיסי יותר, כיון שבכל המקרים נמנע מעשה המתאפיין בחוסר מוסריות מוקצן. אדם שאין לו יראת אלוקים אין לו פחד מעונש, ובעצם גם אין לו פחד מכלום¹⁸. בשלושת המקרים מסופר על אנשים שנמנעים מעבירה מאוד חמורה בתחום המצוות שבין אדם לחברו דווקא, וכפי שמפורש ב"דעת מקרא" (בראשית כ, יא): "יראת אלוקים היא הכח האמוני המרתיע את האדם מלהיכשל בעברות חמורות שבין אדם לחברו". במילים אחרות יראת אלוקים היא כח אמוני שהמוסר הכי בסיסי של האדם מחייב. לפיכך, המושג "ירא אלוקים" נסמך דווקא להלכות, שעל מנת שלא לקיים אותם צריך להיות אכזריים במיוחד, כגון: לפני עור לא תתן מכשול, והדרת פני זקן, לא לענות עבד, וכו'.
- כעת נוכל לנסות להסביר את ההקשר בין "ירא אלוקים יצא את כולם" ובין "אל תהי צדיק הרבה". חסיד שוטה שהיה משתמש ביראת אלוקים, במוסר הכי בסיסי, היה מונע מצב של "צדיק הרבה". לדוגמה: רגש זה של יראת אלוקים, היה גורם לאותו צדיק לא לחשוב פעמים ולהציל את האשה הטובעת.

4. קומה נוספת – הרב קוק

כותב הרב קוק ב"שמונה קבצים" (קובץ ז', קמה):

שקולים הם שני הצדדים של אל תהי צדיק הרבה ושל אל תתחכם יותר. וכשם שההתאמצות היתרה בהשגה על מה שאין חוק האדם נותן היא מביאה באחריתה להפסד שכל לבלבל רוחני ולתרבות רעה, כמו כן השאיפה המתגברת ביותר מן המידה אל הצדקות הרבה והיתרה היא מדלדלת את כח הצדק ומהרסת את יסוד המוסר באופן אכזרי. כשאנו מבחינים את יפעתה של תורת ה' תמימה הננו רואים את אורה האלוקי בעז אמיתו, לא רק באותן הצדדים שהיא מונעת את הרשע המצוי להיות באדם, היחיד ובציבור, בדעות ובמידות בדתות וברעיונות, אלא גם במה שהיא מודדת את המידה באיפת צדק, ואינה נותנת להפרזה ההזיית של המוסר להתגבר יותר מן המידה.

בקריאה ראשונה נראה לכאורה כי הפסקה מחזקת את הכיוון עליו דיברנו – "השאיפה המתגברת ביותר מן המידה לצדקות הרבה והיתרה (אדם למקום?) היא מדלדלת את כח הצדק ומהרסת את יסוד המוסר באופן אכזרי" – כלומר קיום אדוק מדי של מצוות שבין אדם למקום יהרוס את מוסר האדם. אולם כשנמשיך בפסקה, ניווכח לדעת כי הרב קוק מדבר על משהו אחר. מילת

¹⁸ כמאמר הסלנג הידוע – "אין לו אלוקים".

המפתח בפסקה היא **שאיפה**. השאיפה היא המדלדלת את כח הצדק. איזו שאיפה? המתגברת יותר מן המידה, המידה המתאימה לאנשים ולא למלאכים. "אלא גם במה שהיא מודדת את המידה באיפת צדק ואינה נותנת להפרזה ההזיית של המוסר להתגבר יותר מן המידה". עיקרו של הנושא כאן הוא השאיפה מוסרית ואין כאן קשר ליחס שבין מצוות שבין אדם לחברו למצוות שבין אדם למקום. כמו כן, לא נראה כי הרב קוק מדבר על שאיפה מוסרית מעוותת כמו זאת של שאול, אלא על "מה שאין חוק האדם נותן" – מה שהאדם לא מסוגל אליו, וכנגד שאיפה זו באה אזהרת "אל תהי צדיק הרבה".

יישום למעשה של עיקרון זה נמצא בתחילת פרשת כי תצא (דברים כא, י-יא): "כי תצא למלחמה על אויביך וראית בשביה אשת יפת תואר וחשקת בה ולקחת לך לאשה". הדבר תמוה - כיצד מתירה לנו התורה "לחטוא"? מסביר רש"י במקום: "דברה תורה כנגד יצר הרע שאם אין הקב"ה מתירה ישאנה באיסור".

וצריך להבין, התורה לא מוותרת לאדם, לא נכנעת לו, אלא מובילה אותו. למרות שהתורה מתירה לו לקחת את האשה, זאת צריכה להתנוול – לגדל ציפורניים להסיר את שמלת שביה¹⁹ ולהסתפר, כל זאת כדי שאותו אדם יחשוב פעמיים לפני שיישא אותה לאישה. וממשיך רש"י במקום: אבל אם נשאה, סופו להיות שונאה וסופו להוליד ממנה בן סורר ומורה לכך נסמכו פרשיות אלו.

זאת מהותו של העניין. הרב קוק אינו סותר את מה שאמרנו עד כה, כי אם בונה קומה נוספת. הוא רואה את המשפט "אל תהי צדיק הרבה" לא רק כמכוון מטה, אלא גם כסולל דרך. דת אשר תציב רף גבוה מדי של מוסריות כפי שעשתה הנצרות, תגיע בסופו של דבר לאבסורדים מוסריים, כמו שהגיעה אותה נצרות לרצח המונים. נאורות תרבותית שאיננה מתאימה לתכונות האדם תגרום לתוצאות הפוכות – למוסריות יבשה ולא אמיתית. זאת, לעניות דעתי, כוונתו של הרב קוק: "השאיפה המתגברת ביותר מן המידה אל הצדקות היתרה" היא בעצם הרצון של אדם או ציבור לעלות במהירות למדרגות אליהן אינן יכולים להגיע בלי לעבור כמה שלבים באמצע. שאיפה זו תגרום רק לייאוש ולהרס. זאת גדולת התורה כאן - היא מבינה לנפשו של האדם ונותנת לו קרש קפיצה, ולא רק דרישות בעלמא. היא לא רק קובעת את המוסר הנכון והאמיתי, אלא גם סוללת לנו את הדרך להגיע אליו. והדברים עמוקים מני ים.

5. אחרית דבר

ללימוד נושא זה הגעתי בדרך מעט לא שגרתית, מויכוח קטן ולכאורה שולי שהיה לי עם חבר מהישיבה. אינני זוכר את פרטיו המדויקים, אולם כך בערך היה מהלך העניינים: באופן מקרי, שנינו שמנו לב בו בזמן למצוקה קלה שהיתה לאדם מבוגר בבית הכנסת בו שהינו (אני סבור כי לא היה לו סידור או משהו בסגנון). לשנינו התבשל בראש רעיון כיצד לעזור לו, אולם הרעיון שלי הלך טיפה רחוק יותר, כלומר דרש ממני מעט יותר מאמץ, אולי מאמץ מוגזם בשביל לעזור לאותו אדם. כאשר כל אחד הציע את דעתו – חברי דחה את הצעתי בטענה – "אל תהי צדיק הרבה"...

¹⁹ מסביר רש"י – "שהגויים בנותיהן מתקשטות במלחמה בשביל לזנות אחרים עמהם".

הויכוח וכל המקרה היה לגמרי פעוט וקטנוני, אולם המשפט שיצא מפיו של אותו חבר גרם לי לחשוב זמן לא מועט על העניין והעלה בי שאלות לא מעטות ולא קלות. האם באמת יש גבול ל"צדיקות" אליו מספיק להגיע? האם יש גבול למאמץ אותו צריך האדם להשקיע בעודו פועל למען חברו? (וכמובן השאלה נשאלת על גם המצוות שבין האדם למקום).

אין לי ספק כי מאמר זה עונה על שאלות אלו באופן מובהק. קודם כל, עצם העובדה שלרובם הגדול של הפרשנים ברור כי יש לדרוש את הפסוק ואין לפרשו כפשוטו, מוכיחה שלא קיימת אמירה כזאת – אל תהיה צדיק יותר מדי, ומוכיחה כי ברור שאין "גבול" לצדיקות.

מעבר לכך, הדרשות עצמן והכיוונים אליהם הלכו הפרשנים גם הם מלמדים זאת. מחד גיסא, קיים הכיוון המודד את האדם ביחס לעצמו ומורה לו לא להיות צדיק/רשע מדי בעיני עצמו, כיוון המורה לאדם לשאוף כמה שיותר מעלה, אולם עם הסתכלות נכונה – בלי גאווה מהצלחה ובלי ייאוש מכישלון. ומאידך גיסא ישנם פרשנים המדברים על פרישות ועל חסיד שוטה, המתמודדים עם הדילמות הארציות-שמימיות של האדם.

מעבר לשיטות אלו, עומדת שיטתו של הרב קוק. המשפט "אל תהי צדיק הרבה" אצל הרב קוק מסמל כיוון כללי של התורה, כיוון המניח כי על האדם להגיע כמה שיותר גבוה בעבודת ה', אולם על מנת להגשים שאיפה זו של האדם, היא חייבת להיות מודעת למגבלותיו.